

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

och uppgift som bevarare av de högsta mänskliga värdena.

Lika svårt har jag att förstå varför Emmanuel Lévinas etiska appell skulle tvinga oss till just biografisk forskning. "Biografering är det svar vi ger den andre och oss själva på frågan vad en människa är", påstår LL tvärsäkert (s. 428). Som arvoderad medarbetare i *Svenskt Biografiskt Lexikon* känner jag mig både uppbyggd och böjd att applådera, men "biografering" är väl ändå inte det enda vi är hänvisade till, när vi söker formulera och efter fattig förmåga besvara sådana magistrala frågor?

Varken självbiografier, dagböcker eller vetenskapliga biografier kan rymma sanningen, säger LL: allt är berättelser och kamp mellan berättelser. Men med vilka sanningsanspråk framträder hon själv? Är *Sanning & konsekvens* bara en berättelse om berättelser? Hur kan man egentligen, från LL:s deklarerade utgångspunkter, så säkert veta – exempelvis – att den unge Ludvig Nordström en gång i tiden vänder sig till Sigrid Engström "i stort förtroende" och att han "litar på att hon ska hjälpa honom" (s. 309)? Kan de brev LL här åberopar tillerkännas en särställning i avseende på (psykologiskt) sanningsvärde?

"Sanning" eller "berättelse"?

LL:s relativism beträffande det obsoleta sanningskravet hindrar henne inte från att (t.ex. s. 407f.) uppträda som tämligen indignerat sanningsvitne å Marika Stiernstedts vägnar i polemik mot andra forskare (Algulin-Olsson, Margaretha Fahlgren m. fl.). Jag tror säkert LL kan ha rätt när hon här hävdar att Marika Stiernstedt inte alls bör ses som "underordnad" och "medföljande" sin make i enlighet med något slags "genuskontrakt", utan att hon tvärtom i relationen till Nordström bryter mot de då gällande konventionerna för manligt och kvinnligt, agerar som den ledande och aktiva, sexuellt och socialt. Men då finns det således, trots allt, en (LL använder själv ordet, s. 408) "verifierbar" sanning? Resonemanget måste väl rimligtvis implicera, att det är möjligt att avvinna berättelsen någon form av objektiv sanning, att allt inte endast och allenast är en kamp om tolkningsföreträden mellan starka och svaga berättare/berättelser?

Sanning & konsekvens har av Norstedts förlag givits en mycket tilltalande typografisk utformning. Men boken länder inte i alla avseenden förlaget till heder. "Det är bara idioter som inte har några tryckfel", lär Anton Blanck någon gång ha

sagt. Rena tryckfel är väl inte så mycket att fästa sig vid för en tänkande människa. Men en någorlunda uppmärksam förlagsredaktör borde ha observerat, att litteraturkritikern Gösta Attorps genomgående kallas "Göran Attorp" (s. 88 et passim), att litteraturhistorikern Eugène Napoleon Tigerstedt konsekvent vederdöpts till "Esaïas Tigerstedt" (s. 266, 445, 478), att "vare sig... eller" förväxlats med "varken... eller" (s. 94 et passim), m. m. Möjligen ligger förlagskrav på popularisering också bakom den eljest svärbegripliga anglifieringen av bok- och uppsatstitlar: "Freud använder begreppet i essän 'Mourning and Melancholia'" (s. 207).

Dessa kritiska reflektioner och påpekanden skall dock inte undanskymma det faktum, att *Sanning & konsekvens* är ett mycket ambitiöst och instruktivt arbete. Det ger en synnerligen värdefull, samlad översikt över svensk och internationell forskning rörande självbiografier, dagböcker och författarbiografier. Undersökningen bygger på ett större källmaterial och är mera problematiserande och nyanserad än tidigare framställningar om Marika Stiernstedt och Ludvig Nordström. Boken redovisar ett flertal nya, högtintressanta forskningsresultat och måste ö. h. t. betecknas som ett ovanligt och imponerande litteraturvetenskapligt opus.

Bengt Landgren

Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i nordisk 1900-talslitteratur. Red. Carl Reinhold Bråkenhielm och Torsten Pettersson. Nya Doxa. Nora 2001.

1996–97 startade ett forskningsprojekt på nordisk bas, som var inriktat på hur litteraturen behandlade livsåskådningsfrågor i en tid av ständiga moderna förändringar. Det genomfördes som ett samarbetsprojekt mellan teologer och litteraturvetare och understöddes av Nordiska Rådet.

Volymen *Modernitetens ansikten* redovisar en del av arbetet inom detta projekt, t. ex. föreläsningar som tidigare framlagts vid olika symposier. Den är först och främst ett intressant prov på vad tvärvetenskaplig forskning mellan teologi och litteraturvetenskap kan ge för resultat. De gemensamma reviren är omfattande, och ömsesidiga belysningar borde ha ett såväl stimulerande som korrigerande värde.

Inledningsvis introducerar de båda projektledarna, Carl Reinhold Bråkenhielm och Torsten Pettersson, sina teoretiska och metodiska utgångspunkter. I sin uppsats presenterar Bråkenhielm sitt specialområde livsåskådningsforskning och dess utveckling vid teologiska institutionen vid Uppsala universitet sådant det en gång initierades och gavs inspirerande riktlinjer av Anders Jeffner. Ett fruktbart fält för dess studier har varit litteraturen, där Gösta Wredes bok *Livet, döden och meningen. Om livsåskådningar i litteraturen* (1978) har haft ett starkt impulsgivande värde. På denna gemensamma mötesplats har alltså ett givande samarbete med litteraturvetenskapliga institutionen utvecklats. Många författarskap från Wallins till Lars Gyllenstems och Torgny Lindgrens har bland andra fokuserats. De särskilda metodproblem som kan uppstå när man studerar litteratur som livsåskådning, behandlar Bråkenhielm ingående, i synnerhet spänningen mellan parafraserbart åskådningsinnehåll och i princip unik och oöversärlig konstnärlig gestaltning, och han formulerar två metodregler, som utgår från att litteratur är ett samspel mellan form och innehåll och att studiet inte kan reducera texterna till tanke-system.

Problematiken är naturligtvis mycket komplex i detta samspel. Det finns ett stort litterärt fält, främst kanske inom lyriken, som gör estetiken, uttrycksformerna, till det centrala kring ett idésubstrat av synnerligen enkel, elementär och från livsåskådningsforskningens synpunkt föga upphetsande natur. Det inomstrukturella studium av litteraturen som Wellek/Warren en gång rekommenderade i sin inflytelserika *Theory of Literature*, avvisade ju det renodlade idéstudiet, om jag minns rätt med mycket drastiska exempel på hur litteraturens värde som idékälla kan nedvärderas. Men ett sådant synsätt är naturligtvis alldeles för vinklat och ensidigt. Det finns litteratur där idéstrukturen på något sätt är viktigare än den konstnärliga formen och där de litterära greppen syns vara mer pragmatiska än konstnärligt högtsyftande (Kierkegaard, Nietzsche, men också Dostojevskij och Ahlin kan nämnas som exempel). I själva verket har ett av litteraturens syften alltid varit att ta upp åskådningar och etiska problem till behandling, i verkens helhet eller i enskilda partier av verken, som liksom lyfts upp ur fiktionen till ett mer renodlat idéplan. Sådana verk inviterar omedelbart till livsåskådningsforskning av ett direkt religiöst/filo-

sofiskt slag utan att den litterära formen känns särskilt angelägen att observera, medan mer specifikt fiktiva berättelser och poem pockar på en genomgripande konstnärlig fokusering.

I den här volymen verkar man ännu lite ängsligt nogräknad att rent generellt hålla på den gamla nykritiska observansen, samtidigt som man ändå på ett ytterst fruktbart sätt visar det litterära livsåskådningsstudiets självständiga vitalitet och vidd. I flera av uppsatserna ger den formella verkanalysen intryck av att sväva fritt i luften utan att riktigt ha markkontakt med åskådningsanalysen, som om den har gjorts av mer principiella än funktionella skäl. I några fall kunde nog åskådningsanalysen ha stått på egna ben, sedan man en gång väl kunnat konstatera att verket i fråga motiverar en självständig sådan. Det kan vara berättigt att säga att den allmänna litteraturuppfattningen i vår tid tycks ha fått en mer idé- och åskådningspräglad än konstnärlig fasad, och den här forskningsinriktningen förefaller vara symptomatisk i det att den fångar upp ett behov som länge nog kan sägas ha varit underrepresenterat av en konstprioriterande forskningshegemoni.

Ett problem som i mindre utsträckning sätts i centrum är frågan om livsåskådningen i ett litterärt verk ska hänföras till författarens privata sfär eller till hans gestalter, som dialektiskt eller, för att använda Bakhtins term, "polyfont", artikulerar olika livsåskådningsalternativ, och om i så fall något av dessa alternativ eller själva dialektiken motsvarar författarens privathållning. Frågan kan ibland synas motiverad, ibland övermåttan subtil. Form och sammanhang får ofta avgöra den "autentiska" karaktären i ett litterärt verk; här är onekligen den estetiska analysen av nöden. Av uppsatserna i denna volym tycker jag mig finna att det finns en spontan och naturlig dragning till att hänföra en åskådning till dikta- ren som gestaltande jag men att analysen lätt leder till en allmängiltig objektivering, som på något sätt har ett självständigt existensberättigande utanför diktares privata rådjong.

I den andra metodintroduktionen svarar Torsten Pettersson för modernitetsaspekten. I en beundransvärt klar och pedagogisk uppsats söker han ge en substantiell positionsbestämning av begreppet *modernitet* utifrån fyra huvudlinjer: industrialisering, demokratisering, sekularisering och subjektivering. Som definitionsunderlag har denna uppsats spelat en inspirerande roll för flera av bidragen till denna antologi, och det

är troligt att den kommer att ge många impulser till modernitetsforskning i framtiden.

Vad som indirekt är betydelsefullt, är att vi här får en klar bestämning av begreppet *modernitet* i idéhistorisk bemärkelse till skillnad från begreppet *modernism*, som har sin huvudsakliga funktion på det konstnärliga fältet med avseende på poetik och litterär praxis. *Modernitet* blir ett vidare begrepp, med en historisk ram alltifrån slutet av 1700-talet eller så; *modernism* en konstnärlig men samtidigt självständig aspekt på denna *modernitet*, med fokus alltifrån 1800-talets slut till 1900-talets mitt. Ofta har man sett de båda referensramarna blandas samman, så att externa företeelser som t. ex. den moderna tekniken kallas "modernism". Med *modernism* följer dock inte nödvändigtvis *modernitet*; i själva verket har modernismen en tydligt anti-modern förgrening i sin utveckling. Med en distinktare begreppsbyggnad kan man nu förklara varför Eliot är modernist i estetisk bemärkelse men reaktionär försvarare av en anti-modernitet i idébemärkelse och varför den unge Artur Lundkvist kan betecknas som både modernist och modernitetsanhängare i sitt brott mot tidigare poetiska konventioner resp. sin lovsång till tekniska landvinningar (medan den sene Lundkvist avviker från modernitetens linje utan att släppa kontakten med modernismens konstnärliga språkförnyelse). Här i antologin valsar ibland begreppen ännu om varandra lite odefinierat och aningslöst, eftersom begreppsbruket ännu inte stabiliserats.

Hur sker nu samkörningen mellan livsåskådning och modernitet i denna uppsatsantologi? Vissa trafiksvårigheter kan nog spåras i utbudet av uppsatsämnen, men på det hela taget har man kunnat undvika den praktheterogena uppsatsflora som akademiska projektvolymerna och festskrifter så ofta erbjuder. I stort tillhandahåller man nya och fascinerande aspekter och läsningar, som bereder intellektuellt nöje. Ändå kan man fråga sig om man inte väntar sig något annat och mera bakom titeln *Modernitetens ansikten* än vad man får sig till livs. Inte ens under rubriken "livsåskådningar" är en helt adekvat beteckning, eftersom mycket annat som är av mer estetisk och medial karaktär serveras på smörgåsbordet. Men skam den som tänker illa därom, när man kan botanisera med så stort utbyte bland alla bidragen!

Bäst fungerar väl samkörningen i volymens bägge inledande avdelningar, "Nya livshåll-

ningar i ett nytt samhälle" och "Litterära gudsbilder", där livsåskådningsforskningen verkligen konfronteras med modernitetsaspekter. Så t. ex. i Eva Heggestads uppsats om "civilisationskritik och utopi i Elin Wägners Norrtullsligan", en roman där ett slags kvinnoutopiskt program skisseras. Det är avläsbart mot en feministisk-utopisk tradition, framför allt Charlotte Perkins Gilman och hennes roman *Herland*. Den norska trettitalspoesins moderna maskinkult granskas av John Brumo i en uppsats, som inte oväntat bestämmer modernitetens karaktär som fart, maskinbuller och en hektisk livskänsla. Sissel Furuseth belyser åskådningspositioner inom norsk kvinnlig efterkrigslyrik, där vitalism och civilisationskritik ses som utgångspunkter och där den kvinnliga storstadspoetrollen karakteriseras som outsiders, profet och "en förstenad flannör"! Bo Claesson ger en teologisk tolkning av Per Olof Enquists *Musikanternas uttåg*, där livsåskådningsaspekten ger rikt utbyte men där försöket att binda den till modernitetsaspekten kanske är mindre övertygande. Om Claes Hylinger och dennes "patafysiska" anknytning och "hyllande av vanligheten" skriver Owe Wikström med stort inkännande; det är en fin belysning av ett författarskap, vars särprägel – och universalitet – förtjänar stor uppmärksamhet.

Rikast utbyte ger kanske avdelningen "Litterära gudsbilder", där livsåskådningsaspekten av naturliga skäl står i fokus. Med det moderna sekulariseringskriteriet harmonierar den mindre väl annat än som ett indicium på gudsföreställningarnas överlevnad i en tid då kyrkan förlorat sin hegemoni. Författare har i hög grad svarat för den privatreligiositet som utvecklats i denna sekulariseringsprocess, för en gestaltning av gudsbilder och religiöst behov under den ateistiska modernitetens yta. Här finner man originella och tungt vägande uppsatser: Carola Envall skriver om relationen jag-Gud i några dikter av Solveig von Schoultz; Siv Illman om Mirjam Tuominens sista bok *Gud är närvarande* från 1961 ur mystikens synvinkel; Eva Johansson om Göran Tunströms *Juloratoriet*, som kännetecknas av en viss mångstämmighet alltifrån religionskritik till en vision av nådens närvaro och en obeskrivbar Gud; Helene Blomqvist om "ontologier och gudsbilder i Sven Delblancs *Samuelsvit*"; och Heléne Bengtsson om förtvivlan och försoning i Lars Gyllenstens roman *Det himmelska gästbudet* från 1991. Dessa uppsatser visar upp ett

brett register av metoder och infallsvinklar inom livsåskådningsforskningen. Det är skickligt genomförda studier, som äger stor insikt i denna forskningsinriktnings speciella problematik och särskilda relevans när det gäller litteraturens personliga och vardagliga åskådningskonkretisering. Som Heléne Bengtsson så träffande skriver:

Det finns en risk i att begränsa reflektioner som berör livsåskådningsvetenskapen i slutna system och komponenter. Men i *Det himmelska gästbudet* upphör gränserna och spår av mysterium och motsägelser kan ta form; egenskaper som kan finnas i vardagen, men som i romanens form på ett unikt sätt kan gestaltas. Människosynen i *Det himmelska gästbudet* understryker människan som bärare av någonting oskapat, ett tomrum. På samma sätt lämnar texten luckor, ofärdiga utrymmen som läsaren genom fantasi och engagemang får vara med att fylla ut. Texten blir alltså en metafor för den människosyn som den samtidigt förmedlar. Denna förunderliga egenskap tillhör romanformen och knappast livsåskådningsvetenskapen, filosofin eller teologin. [---] (s. 236)

I avdelningen "Möten mellan texter" dominerar moderniteten tydligare. Boel Hackman fortsätter sina framgångsrika Edith Södergran-studier med en uppsats om ungdomsdiktningens estetik och modernistiska karaktär. Monica Morén undersöker vad Freuds skrift *Die Zukunft einer Illusion* kan ha betytt för Karin Boyes världsbild och lyriska språkuppfattning. Maria Essunger jämför Lars Ahlins *Natt i marknadstältet* med Francois Mauriacs *Ormoet*. Ahlin har citerat sin franske kollega bland annat i *Täbb med manifestet*, så det är tydligt att denne intresserat honom och att han läst verk av honom. Uppsatsen, ytterst givande som den i sig är, inriktas emellertid på en illuminerande komparativ livsåskådningsstudie utan att eventuell dialogicitet fokuseras. På ett liknande sätt jämför Maria Wennerström Wöhne skarpsinnigt Katarina Frostensons och Henri Michaux' språksyn och därmed deras existentiella förhållningssätt. Det är oerhört upptråkande att se stora men här i Sverige numera försummade franska författarskap i dessa litterära kontexter. Slutligen behandlar Lina Sjöberg Torgny Lindgrens novellsamling *Merabs Skönhet* (1983) och ställer den intertextuella relationen mellan Lindgren och Gamla Testamentet i fruktbar kontakt med berättelsernas livsåskådningsperspektiv.

Den avslutande avdelningen, "Litteratur och andra medier", innehåller några uppsatser som pekar på lite olika riktningar. Jonas Ingvarsson bidrar med en intressant studie om hur moderna media figurerar i och strukturerar nordisk prosa under en viss tidsperiod: 1965–1972. Titeln, "Doktor Gorks manuskript", syftar på Magnus Hedlunds *Doktor Gorks sånger* från 1972. Den mediala aspekten leder till en ny senmodernistisk realism och mimesis, som kanske kan tolkas som en livsåskådnings i en annorlunda, mycket konkret bemärkelse. Om något helt annat skriver Öyvind T. Gulliksen: Paal-Helge Haugens kyrkospel från 1990-talet och deras liturgiska karaktär och förhållande till T.S. Eliots kyrkospel. Egil Törnqvist avslutar med en uppsats om Ibsen, Strindberg och deras regissörer, som på ett illustrativt och fruktbart sätt visar hur den successiva modernitetsprocessen lett till en åskådningsförskjutning mellan skådespelsförfattarna och deras regisserande uttolkare under 1900-talet.

Som synes är detta en stimulerande volym, fyllt av så varierande gods att var och en bör kunna hitta något som tilltalar smak och inriktning. Inte minst samarbetet mellan norska och svenska forskare känns välgörande och illustrerar tydligt vilket behov vi har av ett vidgat litterärt kulturutbyte i en tid då elementär skandinavisk kulturnyfikenhet verkar vara i avtagande. Det är med största nöje man här läser om norska diktare man vet ganska litet om och önskar spontant mer av varan.

För forskningen både på livsåskådnings- och modernitetsområdet bör denna ståtliga men här och var något illa korrekturlästa volym ge starka incitament och väcka produktiv diskussion. Det är fråga om två fält som säkerligen kommer att utvecklas i framtiden, i samarbete men också som självständiga forskningsgrenar.

Ingemar Algulin

Anna Williams, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt. Ivar Lo-Johansson. Agnes von Krusenstjerna. Vilhelm Moberg. Moa Martinson. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2002.*

"Berättelsen om Sverige" – titeln på första kapitlet i Anna Williams' nya bok – är en lysande framställnings- och forskningsidé. I den samhällsrealistiska romantraditionen finner vi en